TD F 148

2.30 €. Any 22. La Franja, gener de 2021

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques Catalanoparlants d'Aragó

Les fàbriques de paper

Algunes d'aquestes voluminoses edificacions s'han reconvertit en equipaments turístics, però d'altres semblen condemnades a la ruïna. [p.4]

Premis 'Franja' i 'Galan'

Els guardonats són el músic i escriptor codonyerenc Tomàs Bosque (premi Franja) i el programa de Ràdio Fraga *Astí estem* (premi Galan). [p.6]

Despoblació a la Llitera

La Cadena SER dona a conèixer les iniciatives particulars i col·lectives que intenten revertir el despoblament a la Llitera. [p.8]

El català a la Unizar

L'àrea de Filologia Catalana ha estat un veritable centre de recerca i divulgació del català a la Universitat de Saragossa des dels seus orígens. [p.15]

Styli locus 24
Articulisme a la Franja

Sostenible... per a qui?

[p.3]

Sumari

2 Cartes dels lectors
3 Editorial
Vinyetes al vent
4 Matarranya
6 Baix Cinca
8 Llitera
10 Entrevista
12 Ribagorça
13 Aragó
14 Catalanofonia
16 Vint anys de Temps de Franja
17 Cultura
18 Personatges

Imatge coberta: Aerogeneradors a Torremiró, a un pas del Matarranya (Foto © Carles Terès)

TEMPS DE **FRANJA** 148

Edita:

C. Major 4, 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21
· Associació Cultural del Matarranya
· Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
· Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès.
redaccio@tempsdefranja.org

Gestió i administració: Cèlia Badet.

Maquetació gràfica:
Carles Terès.

Consell de redacció:
Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho.
Baix Cinca: Rosa Arqué, Hugo Sorolla.
Llitera: Josep Espluga.
Ribagorça: Glòria Francino.

Seccions:
Matarranya: Carles Sancho. **Baix Cinca**: Rosa Arqué. **Llitera**: Josep Espluga. **Ribagorça**: Glòria Francino. **Cultura**: Hèctor Moret. **Entrevistes**: Carles Terès. **Catalanofonia**: Hugo Sorolla. **Aragó**: Màrio Sasot.

En aquest número: Roberto Albiac, Marina d'Algars, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Jacinto Bonales, Javier Giralt, Maite Moret, Josefina Motis, Vicent Pallarés, Artur Quintana, Lluís Rajadell, Francesc Ricart, Màrio Sasot, Ramon Sistac.

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolín
info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

Cartes dels lectors

I els anuncis del meu país?

Soc subscriptor des del 2010. Veig que a la contraportada de *Temps de Franja* hi apareixen anuncis de la Generalitat. Afortunadament, també n'hi ha d'empreses d'ací, com Chelats Sarrate, la Fàbrica de Solfa, vi Tel·lúric o la Posada Guadalupe. Este fet em convida a fer-hi «gasto», ja que, a més de tindre la sensibilitat d'anunciarse a la nostra estimada revista, són molt bons professionals i creen riquesa al territori. El que trobo a faltar de manera clamorosa és publicitat de la DGA. De fet, foriguejant al meu arxiu, només n'he trobat un (de política lingüística, *of course*) del març de 2016... i mira que n'ha fet, de campanyes!: Que si «Aragón, pruébalo y verás», que si «Reimagina tu verano»... o la d'«Aragón alimentos nobles. Lo que ves, es». Deduïsco que la llengua nostra, com que «no la ves, no es» i morta la cuca, mort lo verí. Fora bromes, tots paguem los impostos al nostre govern aragonès, al d'ara més de gust perquè almenys mostra respecte i ganes d'ajudar les nostres llengües. Però no puc entendre per què la DGA ha exclòs *Temps de Franja* de les seues grans i nombroses campanyes publicitàries. Reviso altres publicacions aragoneses de diverses temàtiques i tendències i totes porten anuncis de la nostra Comunitat Autònoma. Per què es nega a l'única revista aragonesa en català la possibilitat de promocionar Aragó entre els seus lectors? És una estratègia publicitària? No se'ns considera prou aragonesos? Que algú m'ho aclarisca, per favor!

Ricardo Olzina
(subscriptor)

Un número excepcional

Cal felicitar la redacció i col·laboradors de Temps fide Franja pels seus vint anys de vida —una fita increïble al seu context— i per haver-mos regalat lo número de novembre, excepcional en contingut i qualitat: síntesi del passat, celebració present i mirada al futur de les diverses comarques, tant en la seua llengua i cultura com en l'actualitat socio-política. Llàstima que la difusió ha sigut la tradicional, des del taller a la bústia de correus, sense una presentació pública, que podria haver generat germanor i debat, tan necessaris. En este sentit, Josep A. Chauvell comenta l'abast limitat de la revista: «a jo, el que més m'agradaria és que la revista pogués arribar a molta més gent» (p. 12). Com ell, jo tampoc tinc la fórmula, però penso que les restriccions pandèmiques que, segurament, han impedit l'acte, haurien pogut ser l'ocasió per superar la dispersió i llunyania franjolina amb una presentació virtual ben anunciada, aplegant un bon nombre de subscriptors i potser simpatitzants i nous lectors.

Maria Riol
(subscriptora)

A Temps de Franja volem saber la teua opinió. ***Envia'ns les teues cartes,*** *tot indicant el teu nom i població, a:* tempsdefranja@gmail.com

COMARCA DEL matarraña

INSTITUTO DE ESTUDIOS ALTOARAGONESES
Diputación de Huesca

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCS
Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Generalitat de Catalunya

TEMPS DE FRANJA
Revista de les Comarques Catalanoparlants d'Aragó

SUBSCRIU-T'HI
T. 978 85 15 21
tempsdefranja@gmail.com

Recordem a tots els **subscriptors** de *Temps de Franja* que ens comuniquin la seva adreça de correu electrònic a **redaccio@tempsdefranja.org** per a rebre els butlletins electrònics

En venda a:
Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia i Kiosko Casanova. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Lleida:** Llibreria de la Generalitat. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saidí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papelería Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** La 2 de VIladrich. **Vall-de-roures:** Camins Serret.

Alerta, extractivisme energètic!

Ja estem acostumats a que tot el que passa més enllà del perímetre de les grans capitals sol quedar relegat en un segon pla, difús i sovent percebut com una mena d'espai salvatge o a colonitzar. Els pobles de la Franja formarien part d'esta perifèria estructural, que només ix a les notícies per motius de desgràcies o d'esdeveniments folklòrics. Tot i que els pobles de la Franja sempre han viscut en esta posició perifèrica, hi ha moments històrics en què la situació pareix aguditzar-se. Sense anar més lluny, el desenvolupament de l'actual sistema autonòmic ha comportat un enduriment de les fronteres i ha reduït sensiblement la capacitat dels seus habitants per influir en les decisions polítiques, cosa que es tradueix en una vulnerabilitat crònica davant certs macroprojectes que poden hipotecar el territori durant dècades.

És el cas, per exemple, dels nombrosos projectes energètics que s'anuncien sobre molts pobles de la Franja, tal com s'ha anat ressenyant als raders números de *Temps de Franja*. L'amenaça d'una pluja de parcs eòlics al Matarranya, les centenars d'hectàrees dedicades a plaques solars al Baix Cinca o l'anunci de prospeccions petrolíferes i de gas a la Llitera, són només la punta de l'iceberg d'un procés de grans dimensions que, si no es va amb compte, pot condicionar seriosament les activitats dels nostres pobles i les seues opcions de futur.

Mentre que el rebuig a les prospeccions d'hidrocarburs és fàcil d'argumentar, no passa el mateix amb els altres projectes energètics. És evident que necessitem transitar quan abans millor cap a un model basat en energies renovables. Els impactes ambientals dels combustibles fòssils ja no els nega (quasi) ningú, i l'abastiment de petroli a un preu raonable pareix que té els dies comptats, amb la qual cosa caldrà afrontar canvis socials i econòmics de grans magnituds en un futur molt proper. Però aquesta necessitat de canvi de matriu energètica no hauria de servir per a vulnerar els drets i expectatives de futur de les àrees rurals.

Núvols negres sobre el paisatge eriçat d'aspes
CARLES TERÉS

La Comissió Europea ha aprovat unes quotes d'energies renovables que els diferents governs estan obligats a assolir en pocs anys. L'Estat espanyol, per exemple, s'ha compromès a instal·lar 60GW renovables durant la pròxima dècada (Pla Integrat d'Energia i Clima 2021-2030), de tal manera que el 74% de l'electricitat sigui renovable el 2030 i el 100% el 2050. Això implica que tant el govern estatal com els autonòmics es troben en una situació de pressió per a desenvolupar projectes d'energies renovables amb una certa urgència.

I aquí és on ve el problema, perquè, una vegada més, les nostres comarques tenen molts números per a ser sacrificades en nom d'un bé general: l'electrificació renovable d'Espanya. Durant el franquisme ja es va sacrificar tota la Ribagorça amb el mateix argumentari, amb el resultat que una comarca sencera que va quedar negada sota una vintena d'embassaments i bona part de la població desplaçada forçosa. També en saben prou a Mequinensa. Ara el pla del govern espanyol, combinat amb els poderosos interessos de les empreses energètiques, obligarà a ocupar àmplies extensions del territori per instal·larhi les infraestructures necessàries per a la producció d'energia renovable.

Des d'una perspectiva de 'transició energètica justa', qualsevol projecte d'aquest tipus hauria de ser negociat amb el territori, amb les contrapartides necessàries i amb el poder de decisió final en mans de les comunitats locals. Qualsevol altra cosa serà extractivisme pur i dur, amb la qual cosa el territori quedarà espremut i es quedarà amb els problemes generats pel procés d'extracció (residus, despoblament, etc.). Encara estem a temps d'aconseguir una 'transició justa', però no es pot badar. Si la societat local i els seus polítics no són capaços de constituir un contrapès, molts pobles de la Franja corren el risc d'acabar engolits per la lògica extractivista i de veure hipotecat el seu futur en benefici d'altres territoris.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

Les fàbriques de paper del Matarranya, entre la ruïna i l'aprofitament turístic

Este focus industrial va aglutinar fa dos segles 13 indústries entre Beseit i Vall-de-roures, però la majoria dels edificis estan en ruïnes.

// LLUÍS RAJADELL

Matarranya i Pena, entre Beseit i Vall-de-roures, poden ser molt més que un destacat element paisatgístic que recorda la història recent de la comarca per convertir-se en un motor turístic i cultural. A les quatre fàbriques de Beseit reconvertides per a l'activitat turística i residencial s'afegirà ben prompte l'antiga fàbrica Gaudó de Vall-de-roures, que serà rehabilitada com a hotel de quatre estrels.

El turisme és, ara per ara, l'única alternativa per salvar estos voluminosos edificis que van proliferar per les vores dels rius de l'alt Matarranya entre les darreries del segle XVIII i el segle XIX, per declinar a la primera meitat del segle XX i desaparèixer completament als anys setanta. Durant esta llarga trajectòria, les empreses van haver d'adaptar la producció, que inicialment es centrava en el paper, a d'altres productes amb millors expectatives comercials, como la cartolina, les faixes o el cuir artificial. L'allunyament del principals mercats i l'endarreriment tecnològic van provocar el tancament d'un sector industrial exòtic per la seua ubicació i precocitat i que va donar treball a més de tres-cents obrers a ple rendiment.

Testimoni d'aquell focus industrial precoç són els seus imponents edificis repartits per les vores del riu Matarranya i el seu afluent el Pena —nou en el cas de Beseit i quatre a Vall-de-roures—. Uns pocs s'han salvat de la ruïna per la reconversió en hotels, restaurants o apartaments, però la majoria està en perill de desaparèixer o ja resten assolats. Una d'aquelles fàbriques, la Noguera —la darrera en tancar—, va ser adaptada com a centre cultural per la pintora Gemma Noguera, desapareguda l'any 2008.

La Fàbrica Bonica
HISPANIA NOSTRA

Una estació intermèdia en l'aprofitament postindustrial va estar l'adaptació, afavorida per les seues àmplies sales i bona ventilació, com a granges de pollastres, però també aquella experiència va passar.

Entre les fàbriques en perill pel seu abandonament, figura la Fàbrica Bonica de Vall-de-roures, situada a la vora del riu Pena, aigües avall del pantà del mateix nom i dins la serra de la Caixa. Destaca per la insòlita presència d'unes espectaculars pintures murals de temàtica exòtica —igual es pot veure a un torero en plena *faena* que a un hipopòtam— que decoren les façanes de l'edifici. Després de tancar com a molí paperer, el van desteular per aprofitar-ne la teula i les bigues —a la fàbrica de cervesa Damm de Barcelona—, una espoliació que va afavorir-ne el deteriorament, que ha arribat a un punt tan extrem, que l'associació Hispania Nostra ha alertat, recentment, que si no s'intervé immediatament, perillen les restes de l'edifici, incloent-hi les seues singulars pintures murals.

Només queden dretes les quatre parets perimetrals i l'interior està ple de runes i de pins que creixen entre les restes del teulat i dels pisos assolats. La seua propietat privada i la dificultat de l'accés compliquen qualsevol intervenció. Hispania Nostra l'acaba d'incloure a la 'llista roja' del patrimoni espanyol amenaçat.

La fàbrica millor conservada entre les que són al terme de Vall-de-roures és la de Gaudó, que va tindre utilitat fins fa poques dècades com a granja de pollastres. Paper produït a este molí el va utilitzar Francisco de Goya per compondre el seu *Quadern*

La Fàbrica Gaudó
JORDI BORONAT

C, el més extens dels que va omplir de dibuixos durant la seua carrera i també el millor conservat. Es guarda al Museu del Prado de Madrid i, gràcies a les marques d'aigua del seu fabricant, 'Gaudó e hijo', s'acaba de revisar la datació de l'àlbum. Es pensava que havia estat confeccionat entre 1908 i 1914 i ara la seua factura es fixa entre 1914 i 1923.

La investigació de dos estudiosos locals, Enrique Puch i Manuel Siurana, ha estat decisiva per «modernitzar» els dibuixos del *Quadern C*, que incloïa 126 treballs de Goya, dels que se'n conserven 120 al Prado.

I no és l'única vinculació «goyesca» de les fàbriques de paper del Matarranya. La primera tirada de la sèrie de gravats de Goya de 'La Tauromàquia' es va confeccionar amb paper d'un dels principals industrials paperers de Beseit, Antonio Morató. Este empresari també va ser subministrador del fabricant de cartes Heraclio Fournier, de la marca de vermut Cinzano i de la cervesa El Águila.

El projecte per rehabilitar la fàbrica Gaudó —o la Fàbrica simplement, com és coneguda a Vall-de-roures— està pendent de rebre la llicència d'obres de l'Ajuntament després de rebre l'aprovació de l'Institut de Gestió Ambiental (Inaga) del Govern d'Aragó. El promotor, Jordi Boronat, planeja un hotel de 14 habitacions dobles més una 'suite' de 86 metres quadrats amb una inversió que volta els dos milions d'euros. Adverteix que la intervenció corre pressa perquè l'edifici està ple de gotelleres.

Cinc molins, a 'llista roja' del patrimoni industrial

// Ll. R.

La 'llista roja' del patrimoni industrial de la província de Terol que ha elaborat l'associació Recartografías després d'un extens treball de camp que ha durat tres anys, inclou 32 elements, cinc d'ells de la comarca del Matarranya. Dos són antigues fàbriques de paper, la del Batà de Beseit i la Bonica de Vall-de-roures.

El llistat d'antigues instal·lacions industrials amb valor patrimonial que estan en perill es completa amb tres molins: els molins Vell i d'Arnau de Calaceit i el molí Nou de la Freixneda. Les fàbriques de paper i els molins d'oli, que acaparen la 'llista roja' del Matarranya, són indicadors de l'activitat econòmica tradicional a la comarca.

El Matarranya és una de las comarques més representades a l'inventari d'edificis en perill d'ensorrament, només superada per Gúdar-Javalambre i Maestrat. Els molins de farina són les instal·lacions més representades al llistat provincial

Serret torna amb 'delicatessen' però sense oblidar els llibres

// Ll. R.

El premiat llibreter Octavio Serret està de tornada. Després de tancar la seua llibreria de Vall-de-roures el passat 1 de gener interrompent una impecable trajectòria de quasi quaranta anys dedicada als llibres i, molt particularment, als llibres inspirats en el Matarranya i als escrits en català, Serret feia una parada per a prendre aire i retornar amb noves idees i un nou concepte comercial.

El protagonisme de la seua oferta correspon ara als productes alimentaris de singular qualitat de la comarca del Matarranya i de les properes Terra Alta, Ports de Morella i Baix Aragó. Però sense deixar de banda els llibres.

Dins el nou establiment, que ha batejat com a Camins Serret, dedica un apartat a les publicacions de guies, cartografia, assaig i literatura ambientada o vinculada a la confluència d'Aragó, Catalunya i el País Valencià. Queden fora els 'best seller', el llibre de borxaca, els llibres de text, la premsa i la papereria. Però conserva el que «és fonamental» per a ell —i són les seues paraules—, els llibres relacionats amb el territori.

Octavio Serret, a la seua tenda de productes 'gourmet' Camins Serret, que reserva un espai per a la literatura vinculada amb el Matarranya
JAVIER DE LUNA

El projecte Camins Serret s'enquadra en l'activitat de l'associació Ilercavònia, dedicada a la promoció i divulgació de la història i que abarca l'antic territori ibèric dels ilercavons, que s'estenia per les províncies de Tarragona, Terol i Castelló. Serret comenta que torna a la palestra amb voluntat de continuar amb la seua activitat d'activista cultural i ja ha començat a organitzar conferències, presentacions de llibres i el festival de novel·la policíaca Aragón Negro.

Octavio Serret obri Camins Serret al mateix local que tenia la llibreria amb la voluntat de ser un aparador de l'oferta de productes d'especial qualitat del Matarranya i els seus voltants, amb una atenció especial per als vins. Considera que a la comarca n'hi ha petites bodegues que «treballen bé el vi» i que es mereixen més projecció de la que tenen. També s'hi pot trobar oli, olives i altres aliments de «kilòmetre zero» i ecològics.

Va triar el passat 5 de desembre per a aixecar una altra vegada la persiana, un dia marcat per la pandèmia de la COVID-19 i pel confinament perimetral de la província, que va reduir a zero la demanda turística. Tot i això celebra l'acollida que va tindre entre el públic comarcal, encara mogut, probablement, pel seu ben guanyat prestigi com a llibreter. Però ara comença una nova etapa.

Premis «Franja» i «Galan» malgrat la pandèmia

// IEBC-IEA

Tomàs Bosque a l'ermita de Santa Bàrbara, a la Codonyera
CARLES TERÉS

Si bé l'emergència sanitària actual no permetrà la celebració de la gala anual de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, que s'escau habitualment cap a finals d'any, l'associació ha decidit fer públics els «Premis Galan a la normalització lingüística» i el «Premi Franja: cultura i territori», aquest darrer atorgat per Iniciativa Cultural de la Franja.

El premi Franja corresponent a l'any 2019 vol reconèixer la trajectòria del músic i poeta Tomàs Bosque (la Codonyera, 1948). El cantautor matarranyenc, professor de música i actualment resident a Saragossa, va donar a conèixer la llengua de les nostres comarques en diversos recitals en què va participar durant la dècada dels 70, per continuar després i fins a l'actualitat conreant la poesia i l'articulisme en la premsa comarcal, sempre en defensa de la terra i de la dignitat de la llengua catalana a l'Aragó. La lírica de Bosque, de ressons populars, posa veu al paisatge natural i humà de les valls del Mesquí i del Matarranya amb la sonoritat singular del català codonyerenc.

El premi Galan 2020 ha recaigut en el programa de ràdio *Astí estem* codirigit per Emilio Rubio i Adrià Soler. El programa va començar emetent-se diàriament per la televisió local Digital Fraga i a través de les xarxes socials durant els mesos de confinament més estricte, per passar a emetre's actualment a través de les ones de Ràdio Fraga i l'emissora local de Vallobar amb periodicitat setmanal. *Astí estem* és un magazine cultural que es nodreix del talent local, ja que compta amb múltiples col·laboradors residents tant a la comarca com, gràcies a les noves tecnologies, arreu del món. Les llengües catalana i castellana s'integren amb naturalitat en les diverses seccions del programa en funció de la llengua materna de cada col·laborador.

El lliurament efectiu dels premis es farà de seguida que la situació sanitària ho permeta. També pròximament es donarà a conèixer el projecte mereixedor de la beca Amanda Llebot per a treballs relacionats amb la Comarca del Baix Cinca, que convoquen anualment la Fundació Jordi Cases i Llebot i l'IEBC-IEA.

SE VA SOLSINT

Què pati ni pati! // Patrici Barquín

Visc a un poble agon los records no es troben als patis. De fet los records es troben amagats sota una pàtina de por heretada, deguda a la terrible repressió franquista. Però no és de franquisme ni de pors de lo que vull parlar. De fet vull parlar de poesia.

Perquè visc a un poble amb records colgats, però amb poesia a boca de carrer. Hi ha prou a fer un repàs pels diferents noms que reben les eines de treballar la terra, treball que representa la ambivalència entre l'esforç i la bellesa del seu resultat.

Així, tenim un aparell que astí anomenem «sussurador». L'eina serveix bàsicament per a eixorejar la terra ben fonda, sense voltejar-la. La forma correcta d'anomenar-la és subsolador, però arribats a la capa del subsòl, no podem parlar-li a la terra a crits, hem de xiuxiuejar amb tota la suavitat de la que som capaços per tal de no despertar-la de cop i que acabi prenent mal. Hem d'aconseguir que obri suaument los ulls i s'oxigeni de a poc a poc. No podem dir-li a la terra adormida que la estem subsolant, com qui està desnonant o alguna bestiesa pareguda.

Altra eina a la que li atorguem nom molt poètic é lo «cautivador». Eix aparell esgarrapa la terra de forma superficial sense voltejar-la i serveix pa eliminar les llagors acabades de germinar o les petites herbes adventícies preparant la terra pa rebre les llagors que volem sembrar o les plantes que volem plantar. Lo nom correcte é cultivador, però, en realitat no estem cultivant, això ho pot fer qualsevol. Lo que fem é captivar la terra per a que en aquella passió que només la natura sap desplegar, arribi a oferir-nos los seus millors fruits .

Hi ha altres eines que també tenen poesia, però com que visc a un poble que necessita de manera imperiosa mantenir los peus apegats al fang, lo que fem é baixar-nos dels núvols. No volem viure entre persones que se pensen ser. Com ho fem? Pos quan mos trobem pel carrer, en comptes de saludar-nos dient-mos allò tant convencional de: «bon dia» o «bona tarda» o «bona nit», ens insultem. Sí, sí, tal i com ho explico. Si fa molt de temps que no et veus en algú li pots cridar (està socialment admès): «Agon vas, malparit!», acompanyat d'un bon cop a l'esquena. Això ajuda molt a fer tocar a qualsevol de peus a terra, ja pots ser la persona més laureada del món o eixir per la tele cada dia o ja, com a cosa extrema, escriure una columna al *Temps de Franja*, que al meu poble, si et veuen passejant embadalit, algú et farà baixar dels núvols cridant-te malparit o fill de puta i probablement, desprès, et portarà a fer una cervesa.

Visc a un poble carregat de poesia, al paisatge i a la gent, però sobretot un poble en los peus a terra. Així ho veig jo, ara digueu-me que encara ho he d'anar solsint o que el Nadal m'ha fet perdre lo cap.

Jaume Arbiol guanya el premi Jesús Moncada amb una recerca sobre la Mequinensa del XIX

// MÀRIO SASOT

Mequinensa 1808-1898: 90 anys del segle XIX del mequinensà llicenciat en Història Jaume Arbiol Agné, va ser triat pel Jurat com a guanyador entre les quatre propostes presentades, de l'edició de 2020 del Premi de Recerca Jesús Moncada que organitza l'Ajuntament d'aquesta vila.

En el transcurs de l'acte, que degut a la pandèmia va ser retransmès pel canal local de televisió i a través de xarxes socials, Antonio Sanjuan, alcalde en funcions, va agrair «el difícil treball» del Jurat i va felicitar els autors dels quatre treballs, amb esment especial al premiat.

Darío Vidallet, regidor de cultura i president del Jurat en substitució de Magda Godia que es recuperava d'una intervenció quirúrgica, explicà que «Jesús Moncada va posar Mequinensa al mapa de la literatura i la llengua en català» i va lamentar que la crisi sanitària hagués retardat la commemoració del cinquantè aniversari del trasllat del «Poble Vell» a l'actual nucli urbà per la construcció dels embassaments de Riba-roja i Mequinensa.

Andreu Coso, en nom del Jurat format per Chusé Aragüés, Carme Alcover i Ramon Sistac, va destacar del treball premiat «la seva aportació a l'estudi i recerca de la història de Mequinensa, recollint nous continguts a una època del segle XIX que Jesús Moncada recrea àmpliament en la seva bibliografia».

Jaume Arbiol
AJUNTAMENT DE MEQUINENSA

El guanyador, Jaume Arbiol, que també va intervenir per videoconferència en l'acte, va agrair la concessió del Premi, i va explicar que la idea del treball va néixer en 1999 mentre estudiava segon curs de carrera a la Universitat de Lleida, en concret en l'assignatura d'Història Contemporània d'Espanya. «Ens vam adonar de les dificultats que va viure la nostra zona en el segle XIX, una època apassionant». El treball s'inicia en 1808 amb la construcció de l'església de la localitat en l'antic nucli urbà, el «Poble Vell», i amb l'entrada de les tropes franceses a la zona. Després recorre episodis com l'arribada de la pesta groga, amb nombrosos afectats a la localitat, les cruentes guerres carlistes o els problemes amb la justícia d'alguns mequinensans en la segona meitat del segle, fets aquests últims reflectits també en la novel·la de Jesús Moncada Estremida memòria.

El III Premi de Recerca Jesús Montcada té una dotació econòmica de 3.000 euros i es va crear per a «impulsar el prestigi de la cultura i la història com a eines de recerca, desenvolupament i innovació a partir del treball interdisciplinari, amb la creença que tota societat que vol avançar ha de mirar al seu passat, prendre consciència del seu present i projectar- se cap al futur, així com per a situar a Mequinensa com a epicentre cultural de referència».

Presentació de *Memòria ofegada* a la Granja d'Escarp

// J. B. C.

El passat divendres 4 de desembre, dia de Santa Bàrbara, es va presentar el llibre *Memòria ofegada*, Reivindicació laboral i repressió política a Mequinensa i la conca minera (1880-1963) al poble miner de la Granja d'Escarp (Lleida). El llibre, editat per l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, va ser presentat per l'autor, Jacinto Bonales, al centre cívic municipal «Lo Ball», en companyia de Maria Jesús Llavero de l'associació Amics de l'Ermita, i de dos antics miners, en Ruperto Tudela i en Tomàs Castelló.

En l'acte, l'autor va fer un repàs al paper de la mineria a la Granja d'Escarp en concret, i a tota la conca minera en general, que abastava quatre províncies d'Aragó i de Catalunya, fent incís en el moviment obrer reivindicatiu en les seves diferents fases.

Un moment de la presentació. PILAR ARBIOL

El final de la presentació fou molt emotiu, ja que en comentar les vagues mineres de 1961 i 1962, en Tomàs Castelló va explicar la seva vivència dins la mina més conflictiva del moment, la«Molinera».

La despoblació de la Llitera a la cadena SER

// Josefina Motis

Des de fa un temps, la Cadena SER organitza una sèrie de debats i cròniques sobre la despoblació. Les dades mostren que Espanya ha duplicat la seua població durant els raders noranta anys, un període de temps en el que la província d'Osca ha perdut quasi vint-i-cinc mil habitants, i en el que la població espanyola s'ha concentrat en només un 30% del territori, deixant amplies zones quasi despoblades.

Amb la iniciativa «En marcha por la España vaciada», la Cadena SER dona la possibilitat de conèixer les iniciatives particulars i col·lectives que intenten compensar aquesta situació. Els passats dijous 29 i divendres 30 d'octubre, els reportatges itinerants de la SER van passar per Aragó. De la província d'Osca va ser la Llitera, a través de Ràdio Binèfar, on va tenir lloc l'esdeveniment. Donades les restriccions de mobilitat a causa de la pandèmia, les conferències, xerrades i debats no van poder ser presencials, sinó que es van fer en streaming pel web LaEspañaVaciada.es.

El dijous 29 d'octubre es va celebrar una taula rodona virtual amb joves, moderada per la periodista Ángeles Caso, on hi van participar especialistes en despoblació rural espanyols i europeus, així com el gerent de l'Instituto Aragonés de la Juventud, coordinador del «Plan de retorno del talento joven de Aragón».

El divendres 30 hi van participar diverses empreses de la província, inclosa la Lonja Agropecuaria de Binèfar, que van explicar el seu funcionament al món rural i com aconsegueixen frenar la despoblació i proporcionar arrelament al territori. També es va fer esment de les empreses i entitats que es dediquen al patrimoni turístic i cultural, que ajuden a donar a conèixer la província més enllà dels seus límits geogràfics.

El col·lectiu PerCorda, de Peralta de la Sal
PERCORDA

En aquesta jornada es van donar a conèixer emprenedors locals, amb noms i cognoms, persones que han decidit omplir-se de valor, apostar pel món rural i crear-se una manera de viure en aquest espai. Entre les iniciatives lliteranes, va destacar la de Sorita, impulsada per una família que es va instal·lar en aquesta localitat abandonada del terme municipal de Baells i que ha posat en marxa un negoci de producció i venda de safrà («Azafrán de Zurita»). Una altra interessant iniciativa que es va mostrar va ser la de PerCorda, un grup musical format per joves de Peralta de la Sal amb l'objectiu de portar la música clàssica als pobles de la comarca.

Curiosament, el problema del despoblament està generant cada vegada més dificultats a les empreses de la Llitera, a les quals els costa trobar treballadors, sobretot a causa de la pèrdua de persones joves que marxen a estudiar. La forta indústria agroalimentària lliterana es veu frenada per les dinàmiques del despoblament.

La jornada va ser inaugurada pel president de la Diputació provincial d'Osca, Miguel Gracia, un defensor convençut del món rural. La cloenda va anar a càrrec de l'eurodiputada Isabel García Muñoz, qui va suggerir que caldria «una visió global i una estratègia coordinada que permetés millorar la imatge de les zones rurals, diversificar les activitats econòmiques, facilitar la connectivitat i millorar la coordinació entre totes les administracions».

El silenci després de l'estiu // Vicent Pallarés Pascual

Camino per Fondespatla aquesta tarda. Tot i que ha estat un any diferent a causa de la pandèmia, encara continua inquietant-me el silenci que prenen els pobles després de les vacances quan els hem conegut plens de vida. El bullici deixa pas al silenci, sols trencat de vegades pel soroll d'un tractor o un cotxe. Aquelles passes de la veïna que es perd a la llunyania. Aquells nens i nenes que caminen cap a l'escola. Després, un retorn una altra vegada a l'absència de so.

Queden els habitants que resisteixen tot l'any als pobles. Una població cada vegada més minsa i més envellida. Deia el meu avi que mai havia conegut els pobles del Matarranya tan bonics i arreglats com els trobava en els darrers temps. Potser tampoc els havia conegut tan despoblats. Hi ha qui confia que, amb les noves condicions que ens ha portat aquesta pandèmia, la gent tornarà una altra vegada de les ciutats als pobles. Hi ha qui assegura que amb el teletreball i amb l'encariment de la vida a les urbs l'opció de viure en el medi rural prendrà força.

El que succeirà és difícil de saber. El futur és complicat de predir. El que sí que sabem és que existeixen unes condicions cada vegada més complicades a les petites comunitats rurals que, tot i els esforços dels programes per donar un impuls i evitar el despoblament, no poden evitar l'èxode dels més joves cap a les grans ciutats.

Cada any sento d'escoles rurals que tanquen. Algunes es mantenen amb poc alumnat. Una estocada a molts nuclis de població petits. S'afegeix ara el confinament perimetral que obliga a no poder anar ni en cap de setmana, fet que perllonga el silenci. Camino pel poble i veig els mateixos rostres cada vegada més vells. Sonen les campanes. Retorna el seu eco. Res més sona.

La missió impossible de trobar habitatge públic al món rural

// J. Espluga Trenc

Recentment s'ha fet públic que els ajuntaments lliterans de Peralta de Calassanç i de Vencilló s'han acollit als ajuts del Programa de Foment de l'Habitatge oferts per la Diputació d'Osca, per tal de comprar cases per a posar en lloguer. Cal tenir present que un dels principals problemes del món rural és la manca d'habitatge per a les persones nouvingudes, cosa que genera moltes dificultats a l'hora de cobrir llocs de treball i també a les persones que pretenen ser emprenedors o auto-ocupar-se en un municipi petit. Curiosament, els nostres pobles tenen moltes cases buides, però els lloguers són quasi inexistents, cosa que suposa un obstacle per a moltes iniciatives econòmiques locals.

L'ajuntament de Peralta ha comprat una casa ubicada a la plaça major, per un preu de 60.000 euros, mentre que en el cas de Vencilló, la casa ha costat 70.000 euros. En ambdós casos, es pagaran amb un crèdit sense interessos a 30 anys ofert per la Diputació, amb la condició que es posin en lloguer i aquest no superi els 240 euros al mes.

A les jornades culturals de Peralta de la Sal del 2018 ja hi va haver dues conferències, impartides pels sociòlegs Anchel Reyes i Carmen Capdevila, que havien fet sengles estudis sobre despoblament i joventut, un al poble d'Artieda i l'altra a Binèfar. En tots dos casos van assenyalar que per aconseguir invertir la corba del despoblament calia actuar sobre tres factors bàsics: la disponibilitat de feina o activitats econòmiques, la disponibilitat d'habitatge accessible i l'existència d'una vida social engrescadora. Tot sembla indicar que els ajuntaments de Peralta i de Vencilló s'ho han pres seriosament i han començat a posar fil a l'agulla. I que la Diputació d'Osca ha entès també que desbloquejar l'accés a l'habitatge al món rural és una política pública essencial per a la lluita contra el despoblament.

Església de Vencilló
19TARRESTNOM65

Vencilló està situat a la zona de regadiu de la Llitera, amb una economia plenament incardinada en el sistema agroindustrial hegemònic a la zona, molt condicionada per les dinàmiques socioeconòmiques de la locomotora que és Binèfar. Peralta de la Sal i Calassanç, en canvi, són pobles de la Llitera alta, amb una economia cerealista de secà i menors oportunitats en el marc d'aquell model agroindustrial, malgrat l'incessant augment de granges porcines. Tant en un lloc com en l'altre, seria convenient no perdre de vista els tres factors de què parlaven Carmen Capdevila i Anchel Reyes (economia, habitatge i relacions socials), i no deixar en cap moment de banda la necessitat de dinamitzar una vida social engrescadora a nivell local.

ESPARPILLANT PARAULES

Profe // Roberto Albiac

La delegada assenyale el relotge «falten sols 5 minuts: encara no ens has passat el termòmetre i hem de desinfectar totes les taules perquè canviem d'aula». Intento veure que així és a través del baf dels vidres que tinc entre la mascareta i eixa diadema-micro unida per cable a l'altaveu que em penge de la burxaca. Guardo al maletí llibres i la llapissera de pissarra, lo dixo al costat del portàtil i el casset, i els substituisco per la pistola de temperatura, lo rotllo de paper i l'esprai: me sinto com un «Mister Potato» al que una pandèmia ha anat afegint complements surrealistes mentres sone una de les alarmes del repertori que tenim per a distingir los patis diferenciats i les eixides escalonades. Apunto ràpidament al dispositiu los alumnes confinats i absents i apreto a córrer perquè m'aguarde una classe telemàtica de batxillerat semipresencial (per sort, este curs, de moment, no totes són com eixa!).

Si quan vaig debutar, m'hagueren explicat tot açò, no m'ho hauria cregut... Fa uns dies vaig tornar a saber d'aquells xics que ara tenen la mateixa edat que tenia jo quan los faig fer les meues dubitatives primeres classes: sanitaris, mecànics, administratius... inclús docents! (coincidirem?). També m'han dit que alguns d'aquells que em van preguntar fa uns anys si m'estressaven molt (perquè em veien mutar a canós) han entrat a universitats. Qui sap si aprofitaran totes aquelles sessions que vam compartir junts.

Jo sí que he intentat aprofitar-les durant tota esta apassionant aventura formativa: adaptant-me coordinat als canvis; assumint noves responsabilitats; xalant en aquells grups en los que he aconseguit connectar i celebrant los seus progressos; i, sobretot, aplicant a manta conceptes com constància, ganes, paciència, comprensió, afecte i empatia. Al final, si poso a un costat de la balança los moments desagradables i, a l'altre los que m'han omplit i que recordo somrient, està clar quins pesen més: seguim!

ENTREVISTA A TOMÀS BOSQUE, ESCRIPTOR I MÚSIC

«Estant fora vaig entendre que des d'Aragó es podia defensar millor la nostra llengua»

// MÀRIO SASOT

Tomás Bosque Peñarroya (la Codonyera, Matarranya-Mesquí, 1948) ha estat reconegut enguany amb el premi «Franja. Llengua i territori» per part de les associacions pertanyents a Iniciativa Cultural de la Franja, que amb aquest guardó han volgut reconèixer la impecable trajectòria humana, social i cultural d'en Tomàs així com la seua lluita incansable per la llengua catalana i per la dignitat de la Franja des de fa més de 50 anys.

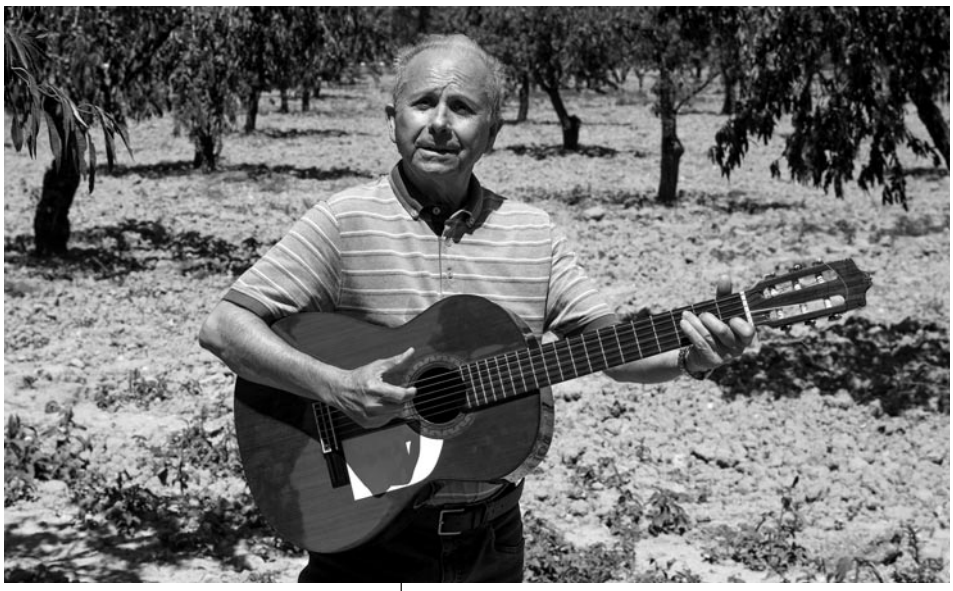

A la Codonyera, entre ametlers
JAP / TUROLENSES

Des que vas començar a compondre i cantar cançons, en català i en castellà, allà per 1968, fins ara, quins canvis positius i negatius has notat en aquestes terres franjolines quant al reconeixement de la nostra llengua i la nostra identitat cultural?
Tot ha canviat una barbaritat. Teníem pobles plens de gent on tots parlàvem català llevat els quatre funcionaris. En poc temps vam passar d'anar a peu per camins de terra, a tindre TV, cotxes bonics i màquines per les feines del camp. Amb la millora econòmica vam poder viatjar, conèixer mon, tindre millors treballs, i conèixer bé la nostra història. I escrivíem diccionaris, novel·les, cançons i llibres de mils colors veient què feien Quintana, Moncada i Desideri. Havíem descobert la força que ens donava reconèixer la nostra identitat... I ací van començar els problemes, al veure que vivíem a un país, on el dret a parlar i escriure la llengua pròpia, inclús el dret de pensar, estaven intervinguts per una Constitució absurda i els seus guardians.

Al principi, quan feies recitals amb altres cantautors i grups folk aragonesos, et costava introduir els teus temes en català en zones no catalanoparlants de la regió? Hi havia complicitat i comprensió per part dels teus col·legues d'escenari?
La realitat és que tot era prou normal dins de la situació en que vivíem, inclús quan algú pegava el crit típic «canta en cristiano!» Els espectadors, en general, eren molt respectuosos. Hem de pensar que els seguidors dels cantautors eren gent molt conscienciada i aragonesista. I la complicitat dels companys d'escenari era total, entre altres raons perquè eren admiradors de la Nova Cançó.

Després d'aquell primer disc, *Cuando los tiempos vienen mejores* (1977), on vas incloure dos cançons en català, i un altre disc, tot en castellà l'any següent, vas estar més de tres dècades sense editar cap treball discogràfic fins que el 2010 vas treure *Melodia provençal*, tot i que continuaves escrivint cançons i poemes. Com expliques aquest buit de publicacions?
Perquè a mi el que realment m'ha agradat és la música clàssica, un món que ja vaig descobrir de xiquet. Tant és així que, els anys seixanta del boom de la música moderna, tot i agradar-me cantar les cançons de moda, li dedicava més temps a escoltar els concerts de clàssica de la ràdio. I el treball de dirigir l'escola de música durant vint-i-cinc anys, no et deixa espai per anar d'aquí cap allà fent recitals, per als que hauria de contractar un pianista i un guitarrista. O sigue, que m'ho he passat prou bé, treballant en lo que més m'agradava. Per més endavant, no descarto publicar algun llibre o gravar cançons inèdites.

Què va suposar per a tu la teua estància a Barcelona a principis dels anys 70 dins del teu creixement com a persona i com artista?
Feia mes de tres anys que actuava en públic i també havia guanyat alguns concursos de música folk, el mes important a Colmenar Viejo (Madrid). La plaça de bous estava plena de gent, i a les primeres files es podien veure moltes cares conegudes de la TVE de l'època. Mònica Randall i Joaquín Prats eren els presentadors i en acabar la meua actuació em van dedicar comentaris molt elogiosos.

> «La complicitat dels cantautors aragonesos amb mi va ser sempre total»

I amb eixa eufòria, aprofitant que un amic del poble que vivia a Barcelona, em deixava estar de franc a casa seua, amb vint mil pessetes que tenia aforrades i el contacte de l'amic Alonso, periodista dels diaris del *Movimiento*, me planto a la Plaça de Catalunya i els primers dies ja vaig cantar en diferents emissores de

ràdio. El programa més important per a la promoció d'artistes novells, la presentació de discs i altres novetats, era «Radioscope» de Salvador Escamilla, a Ràdio Barcelona. Allí hi vaig estar en més d'una ocasió. Cantar en directe, venint de la Codonyera als micròfons des d'on es van fer famosos els millors autors de la Nova Cançó, era ja tot un èxit. Estava molt content de conèixer tan de prop a la Trinca, Tete Montoliu, i Joan Baptista Humet, quan presentaven les seues novetats.

L'experiència catalana va ser curta, però en vaig tindre prou per entendre que calia tornar a Aragó, on tenim les arrels i es podia progressar amb la música i defensar millor la nostra llengua. L'any 72, parlar de la Franja al cor dels Països Catalans era una novetat. Alguns em preguntaven si cantava en valencià.

Va arribar un moment, l'any 79, que vas deixar de cantar als escenaris i et vas centrar en els teus estudis musicals i en la professió docent en aquest àmbit. Quines van ser les raons d'aquest canvi tan radical?

El 78 vam presentar disc, vam fer a manta recitals i vam participar en dos programes de TV en hores de màxima audiència. I el 79, només vaig actuar en tres recitals. Calia actuar d'urgència. L'amic Ubieto em va explicar un negoci que tenia al cap per muntar una llibreria infantil i venda de joguines, que tindria a dins un petit parc infantil amb un tobogan, perquè els xiquets entressen a comprar i a jugar. Amb les trescentes mil pessetes que teníem, vam muntar la tenda de joguets i llibres més original d'Aragó, i no era mal negoci. Però jo volia acabar els estudis per ser professor de conservatori i em vaig decantar per la música.

Quina relació mantens amb la teua vila natal, on tens forts vincles familiars i al mateix temps amb un ambient de cara a la llengua catalana en una part de la població clarament hostil?

Pujo a sovint al meu lloc i solc parlar en la gent que hi trobo. Saludo als coneguts, als desconeguts i també als que no me tornen la salutació. Cap problema, és lo meu poble i mentre visca, als del poble mai els parlaré en castellà, mai. I com a higiene social i en justa mida a l'*afrenta* que ens van fer els polítics a l'hora de senyalar les comarquetes actuals, retallant en tres trossos el territori de llengua catalana, quan estic als pobles del *raïdor*, actuo de la mateixa forma: a la gent que sé que mos entén, mai els parlaré en castellà.

Penses que els fets de la Codonyera, succeïts fa deu anys, han marcat un abans i un després, un trencament de les relacions de convivència en el poble i en altres del Baix Aragó?

Sí. Aquella manifestació d'intolerància i poc respecte en les formes democràtiques, que les organitzadores es van atrevir a qualificar de «Fuenteovejuna», quan va ser un *escratge* descarat contra la nova Llei de llengües, va ser clarament l'avís del que aniria venint. La convivència dins del poble ja estava molt tocada, i ho seguirà estant mentre no mànon persones de bon seny que estiguen per sobre de la mala traça dels partits actuals, i tinguen l'habilitat d'ajuntar la força de la gent en la direcció de resoldre els problemes reals: millorar la convivència, depuració de les aigües fecals que ara s'aboquen al corrent de regar els horts, o resoldre de manera urgent el desprestigi que arrossega la vila els çaguers anys; perquè és una vergonya que tants forasters pàrlon tan malament de la nostra estimada Codonyera.

Ara que estàs jubilat com a professor de música, tens alguns altres projectes creatius?

Ja ho crec que en tinc: escric cada sis setmanes la columna de Viles i gents i altres col·laboracions soltes, si se *tèrçie*. A la vora del Guadalop, a Castellseràs, tinc l'hort amb una vintena d'arbres fruitals i parres de bon raïm que les cultivo com a teràpia per la salut i menjar fruita bona. A la Codonyera tinc la casa vella dels oncles a mig restaurar, i tots els trastes i ferramentes de les dos generacions d'agricultors humils que m'han precedit; amb la intenció de muntar com un menut museu, per preservar millor la seua memòria i els noms dels trastes i dels oficis. I a

Tomàs Bosque
JAP / TUROLENSES

Saragossa, com a Castellseràs, damunt del piano sempre està la carpeta de les cançons en preparació per si haig d'anotar alguna lletra o melodia.

Com veus l'estat d'ànim i la capacitat de resposta i treball de les associacions culturals de la Franja en aquests moments, i com valores la tasca de la Direcció General de Política Lingüística dins del govern d'Aragó?

Malgrat que el moment actual sigue força enrevessat i dolent, per les formes tan brutes i irracionals dels partits i les associacions negacionistes, que no volen altra cosa que desaparega el català d'Aragó, hem d'estar contents, molt contents. Perquè del 1965 fins ara al 2020 s'ha fet tantíssima feina i s'han publicats tantíssims treballs entre totes les associacions de la Franja, acumulant infinites llavoretes en forma de paraules, mots, relats del passat i creació nova, que pareix que hem fet la nostra particular «Cúpula de les llavors d'Svalbard (Noruega)», per si de cas a curt termini vingueren les coses encara pitjor, i més endavant els nostres descendents pugueren continuar la tasca que nosaltres no hem pogut acabar.

«Més endavant, no descarto publicar algun llibre o gravar cançons inèdites»

De la Direcció General de Política Lingüística només puc dir coses positives. Lo que és menester que duro, amb l'equip actual, vàries legislatures. Cal recordar que l'Aragó és molt conservador i anticatalà, i l'alternativa a lo que ara tenim seria una DGPL sense límit de subvencions en mans dels *chapus*.

Olivers amb història

// Glòria Francino Pinasa

Si hi ha un arbre que caracteritza la cultura mediterrània és l'olivera, símbol de la pau, des de Grècia i Israel fins els nostres pobles. A la Ribagorça el nom que ha prevalgut és oliver i el trobem conreat fins a més de 721 metres d'altitud. Se sol dir que fins al Pas d'Escales, avui les comportes de la central hidroelèctrica d'Escales, hi ha olivers productius, això no vol dir que a latituds més altes se'n trobin alguns exemplars.

Aquests arbres carregats d'història, a Sopeira també la tenen des del temps dels frares del monestir de Santa Maria d'Alaó. L'any 845 ja està documentada una villa anomenada *Oliveranum* a Sant Ginés, on sabem que hi havia edificis, Algunes cases havien de pagar a l'abat del monestir els delmes d'oli, de gra, de corders. Es troben datats al segle XVII, per posar un exemple, els olivers del *Camp*, trossos de diversos propietaris –ara la major part conservats per l'Ajuntament– : *tiene el Sr. Abad un campo grande que está delante del Monasterio* (Castillón Cortada, Francisco, 1994), *El Cos Sant fray Benito Latras, abad del monasterio de Santa María de Alaón*, *Argensola* (Huesca). Glòria Francino (1996) «Sobre la toponimia de Alaón», *Alazet*, nº 8, Huesca. p. 37), *unos olivos al suelo del campo del monasterio junto a la casa de Pont* (*Op. Cit.* p.51).

A un protocol notarial de l'any 1675, l'abat d'Alaó, Benito Latras, fa una permuta amb el sagristà major del monestir, fra Plácido Eugenio Chía: *un pedazo de tierra con oliveras sitio a la partida de la* Ínsola *cerca del lugar de Sopeyra que confronta a sol saliente con campo del Sr Abad llamado la Ínsola, a sol poniente con vía pública, a mediodía con camino que baxa al Río Noguera, a puerto con campo de Pedro Vicente*.

La collita de les olives és una feina dura pel fred que fa en l'època de la recollida, i de vegades, pels abruptes esponals. Antigament es plegaven durant el desembre i part de gener, actualment a últims de novembre ja es comencen a collir. Per a fer-les caure de l'arbre es trucaven les branques amb les perxes de fusta, i ara, també, però la tecnologia ha portat la màquina amb pues vibrants que avança la feina de la caiguda dels fruits, les borrasses s'han substituït per mantes de reixa, plastificades, més lleugeres, hi ha rascletes per a pentinar les rames, pinces per a les mantes, la gent va ben abrigada i no se sent el fred als dits de les mans amb aquella virulència que el recordem de la infantesa, quan per a traure-mo'l enceníem foc amb esgelagres i llenya. El moment més esperat, la brena per dinar.

Olivers de la Pllana Soperuny
GLÒRIA FRANCINO

Els olivers de Sopeira, de la varietat grossal, eren i són conreats a molts trossos. A l'entrada del poble hi eren els Olivassos, al Cap del lloc, l'Olivar, bancals de distintes cases del poble, més amunt, els bancalets de Sant Juan, a la Pllana de Soperuny, uns olivers mil·lenaris, els del Camp al costat del monestir, els de la Tallada, els dels Tolls i de Vinyer a l'altre costat del riu Noguera Ribagorçana, envista del monestir. Eixint del poble, direcció sud, els olivers dels Ponts, del Fogueró, del Puial, i a la part de Catalunya -com diven els frares i els nostres pares- del riu Noguera Ribagorçana, els de l'Hortet, els de la Pllana el Pont, els de Basuera, els de la Vinya d'Eduardo, són de fa uns anys, alguns de varietat arbequina i d'Aragó, perquè els antics es van gelar, els de Seluy també són recents, els de la Vinya de Barrull, els de Sant Antoni d'Anton, els de l'Espona d'Estasia, i més amunt de Miralles, els de cases de Llastarri...

Allà en temps els pagesos triaven les olives negres i grosses, que tenien molta requesta al mercat tradicional del Pont de Suert; actualment encara en demanen. La resta de la collita s'utilitzava per a fer oli, que es portava al molí de l'oli d'Areny. Avui en dia es porten a molre als molins de la Llitera: Albelda, Algaió...

Les olives negres de Sopeira es deixen gelar a sol i serena uns quants dies –l'any que no fa prou fred es posen al congelador–. Una vegada mortes, només amb sal, ja són bones, perquè han perdut aquella amargor que les caracterítza, també es poden posar en pots amb vinagre, oli i herbes aromàtiques com estremuncell o timonet, fenoll, sedolia... Si es volen fer verdes s'han de collir als volts del Pilar, una manera de conservar-les és deixar-les nou dies amb aigua i canviar-la diàriament, després s'arreglen amb herbes i sal i han d'estar gairebé un any per a consumir-les.

Diuen que *l'oliver un any treballa per a l'amo i l'altre per a ell*, és a dir, un any dona molts fruits, i l'altre, se'ls guarda. De les branques que se li tallen se'n fa l'olivarda que s'utilitza per als animals o per a fer foc, també els rams del diumenge de Rams són d'oliver, i la seua llenya és prou preuada. Encara més preuat, contemplar les soques mil·lenàries i centenàries!

Collint olives
G. F.

La DGA desenvolupa el pressupost participatiu de política lingüística

// Màrio Sasot

A fi de concretar el «Compromís de treball conjunt», signat el passat dia 28 de setembre de 2020 amb prop de 60 associacions de l'àmbit de l'aragonès i el català, la Direcció General de Política Lingüística ha sol·licitat a aquestes agrupacions propostes per desenvolupar dins del pressupost de 2021, sempre que puguin dur-se a terme tenint en compte tant la situació sanitària com els tràmits administratius necessaris.

Cada associació ha pogut realitzar dues propostes concretes en relació a cinc àmbits de treball:

1. Divulgació (Publicacions físiques o virtuals, edició d'àudios i vídeos)
2. Cursos i Seminaris
3. Eines TIC (Tecnologies de la Informació i la Comunicació)
4. Recerca
5. Toponímia i Tradició oral

Amb aquesta iniciativa pionera es posa en marxa un camí cap a la participació que, segons el director general de Política Lingüística, Ignacio López Susín, «estem segurs que donarà resultats òptims per al compliment dels objectius que la legislació estableix».

D'altra banda, la Fira del llibre de Saragossa, que després de dos intents fallits per la pandèmia, es va celebrar «a porta tancada» a la Sala Multiusos de l'Auditori el dies 5 al 8 de desembre. Va servir de marc de presentació de les obres premiades en els guardons literaris convocats pel Govern d'Aragó, «Arnal Cavero» i «Guillem Nicolau» 2020 en llengua aragonesa i catalana respectivament.

Dalt: Miguel Martínez Tomey
ARAGÓN HOY
Dreta: Mertxe Llop a la Fira del llibre de Saragossa
RAFA YUSTE

Els autors guanyadors d'enguany signaren les seues obres premiades dilluns 7 de desembre a la tarda a l'estand de Gara d'Edizions.

Allí van ser-hi, compartint el seu treball literari amb el públic, la nostra companya de redacció Merxe Llop Alfonso, guanyadora del Premi «Guillem Nicolau» 2020, amb la seua novel·la *Sílverti*, i Miguel Martínez Tomey, guanyador del Premi «Arnal Cavero» 2020, amb l'obra *Quia nullum violentum perpetuum*, una traducció dels *Quintii Horatii Flacci Emblemata*, a partir de l'edició realitzada a Anvers en 1612.

Tornant a la informació administrativa oficial envers les llengües pròpies d'Aragó, s'ha publicat recentment al BOA l'ordre per la qual es resol la convocatòria al Programa «Jesús Moncada» per a la difusió del català i les seues modalitats lingüístiques en els centres docents públics i privats concertats no universitaris de la Comunitat Autònoma d'Aragó durant el curs 2020-2021.

Els interessats en conèixer les activitats concedides a cadascun dels centres sol·licitants ho poden consultar a l'enllaç següent: https://educa.aragon.es/documents/20126/809130/Resoluci%C3%B3n+Jes%C3%BAs+Moncada.pdf/0d32f00d-d5db-2f84-d7a3-ed5c29845f54?t=1606467052281

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Xenofòbia // Ramon Sistac

Mot compost d'origen grec, format per un prefix (xeno-, de ξένος, 'estranger'), i un sufix (-fòbia, de φοβία, 'aversió'). La paraula és prou lletja, en la forma i en el contingut. Convindrem que la xenofòbia és un dels vicis més abjectes de les societats, només superada pel racisme, que no deixa de ser un grau superior del mateix pecat. Per això racisme i xenofòbia solen anar de bracet.

Cap societat és immune a les pulsions xenòfobes. La por de la diferència, d'allò desconegut, és ancestral, profundament arrelada des dels orígens en la nostra espècie (i en les altres). Només el fet de reconèixer-nos com a éssers culturals i racionals ens en pot vacunar. Desgraciadament, per estos rodals sempre està d'actualitat. La hi ha posat, per exemple, els fets luctuosos de Badalona —l'incendi de la fàbrica on malvivia una multitud d'immigrants— i les no menys luctuoses declaracions del seu alcalde tirant pilotes fora. Però també, a un altre nivell, l'estrena de la pel·lícula catalana *La dona il·legal* que, deixant de banda algunes qüestions discutibles de guió i de realització, té la virtut d'obrir-nos els ulls a realitats que ningú no vol veure ni molt menys mirar.

No visc en una ciutat especialment xenòfoba. Lleida té un altíssim nivell d'immigració, i les condicions de vida de molts individus i col·lectius són tan precàries que és gairebé un miracle que els conflictes de convivència no siguen a l'ordre del dia. Hi ha un detall que m'amoïna, però. En una ciutat de 140.000 habitants, amb població d'origen africà, romanès, americà...; plena de bars i restaurants per a ús d'aquests col·lectius, sobta que els únics de cuina «estrangera» pensats per a ús del gruix de la població siguen italians i japonesos, sovint regentats per xinesos. No dèiem que la cuina és la millor manera de fomentar la interculturalitat i superar prejudicis?

Preocupació per la davallada de parlants habituals del català

// Redacció

Al llarg d'aquest 2020 les dades sobre la llengua catalana no han estat positives: la Plataforma per la Llengua ha engegat recentment una campanya per denunciar que a tots els territoris de parla catalana es produeix un descens en l'ús social de la llengua, tal com recullen les respectives enquestes. Així, a Catalunya ha disminuït un 10% durant els últims 15 anys. També baixa un 4,7% al País Valencià, un 8,2% a les Illes Balears, un 2,2% a la Catalunya del Nord, un 1,9% a Andorra i un 4,8% a l'Alguer. El territori que presenta una davallada més important és la Franja: un 24% menys: el 2005 un 73,6% de franjolins tenien el català com a llengua habitual, en contrast amb el 49,6% actual.

Imatge de la campanya sobre l'emergència lingüística
PLATAFORMA PER LA LLENGUA

En global, només el 32,5% dels habitants d'arreu dels territoris de parla catalana empra el català habitualment, cosa que el converteix en una llengua «greument amenaçada» segons la Plataforma per la Llengua. Des d'aquesta associació alerten que quan una llengua arriba al llindar del 30% de parlants —respecte al total d'habitants del territori—, ells mateixos són conscients de la dificultat de trobar persones amb qui poden parlar la llengua, i això fa que tinguen tendència a deixar d'utilitzar-la de manera espontània en l'esfera pública. Per exemple, amb persones desconegudes, de qui dubten si la parlaran o no.

En una nota de premsa, l'entitat explica que les principals causes que han portat a l'emergència lingüística són la deixadesa i marginació del català per part de les administracions públiques, la pèrdua de consciència lingüística dels parlants i el fet que el jovent d'avui viu en un entorn audiovisual i comunicatiu altament descatalanitzat.

De fet, és aquest retrocés de l'ús del català entre els joves un punt especialment greu que marca una tendència encara més negativa per a la llengua, ja que vol dir que les noves generacions que haurien d'assegurar el futur de la llengua són les que l'abandonen abans. En aquest sentit, un l'estudi recent sobre l'ús del català als patis de les escoles i instituts de les zones urbanes de Catalunya destaca que a secundària només el 14% de les converses són en català.

Un canvi de rumb en les polítiques públiques del conjunt de les administracions, un canvi del paisatge lingüístic —especialment del digital— i un canvi de l'actitud lingüística dels catalanoparlants. Tres propostes que involucren tothom i que des de la Plataforma per la Llengua consideren que aconseguirien capgirar aquesta situació.

NO SOM D'EIXE MÓN

Any 2020, de la COVID19 // Francesc Ricart

Un any difícil, un malany. Tot i l'alegria de la celebració dels Vint anys de *Temps de Franja*, vivim uns temps ben estranys, marcats per la pandèmia que ha anul·lat tantes coses i ens ha immergit en una crisi econòmica i social terribles de dimensions encara per quantificar. Parlant d'aniversaris, fa no gaire també hem recordat els vint anys de l'assassinat d'Ernest Lluch, un fet del tot incomprensible que ens commogué i sotraguejà. Servidor, que no he estat un seguidor fervent de la trajectòria política de l'admirat professor, he tingut present la seua decidida intervenció per a «l'establiment d'aquestes relacions de col·laboració en serveis bàsics entre Aragó i Catalunya». Això escrivia el ministre de Sanitat a l'article *Fraga-Lleida*, al setmanari *El Món* la setmana del 28 de gener de 1986, poc abans de la publicació de la Llei General de la Sanitat, la llei bàsica que ha marcat, diuen, una sanitat pública molt ben valorada; i en què també es transferien competències a les autonomies.

Aquest any que vivim tan perillosament i que encara s'ha d'allargar, a més dels costos personals i vitals, la societat ha viscut amb astorament moltes contradiccions de governs (de l'Estat i autonòmics) i, per exemple, a les gents del Baix Cinca afectades pel coronavirus, sovint els ha suposat penes afegides quan, d'acord amb el «factor autonòmic», no han estat assistits a Lleida, el lloc natural «de tota la vida», i han hagut de fer quilòmetres de propina a Saragossa o Barbastre perquè és «on els toca».

Sóc conscient que puc caure en una demagògia fàcil, però no em puc estar de tornar a pensar en el cúmul de desavantatges que ens «cauen a sobre» per la condició fronterera. D'ací el clam perquè les nostres comarques es beneficiïn d'una discriminació positiva també en l'àmbit sanitari; i dic també perquè és allò que demanem des de fa tant de temps en referència a la llengua catalana. La pandèmia, doncs, hauria de ser una altre motiu de reivindicació de la nostra singularitat.

Les mesures a Catalunya i la Franja

// VIRGILI IBARZ

Esther Tallada, traductora del *Robinson Crusoe* (Bernat Metge Universal, 2020), en «A propòsit de la traducció», exposa que *Sense cap mena de dubte, l'element més complex de resoldre en aquesta traducció han estat les unitats de mesura, precisament perquè la distància que cal superar entre el context original i el de la traducció és amplíssima, no només per motius geogràfics sinó també, i molt notablement, per motius temporals*.

Per a Esther Tallada és inversemblant que l'any 1650 un mariner anglès parlés de quilos o grams en comptes de lliures i unces, de centímetres en comptes de polzades i peus, o de litres en comptes de càntirs i porrons. Així, va optar per traslladar les unitats originals britàniques prèvies a l'estandardització a les unitats catalanes de l'època. El sistema de mesures imperials es va implantar per llei a tot l'Imperi Britànic a partir de 1824. El sistema mètric decimal es va començar a utilitzar per primer cop a França el 1791.

El primer pas de la recerca d'Esther Tallada va consistir a identificar quines unitats de mesura es feien servir antigament a Catalunya per líquids, àrids, pesos i longituds. Pensa que el marasme d'unitats antigues és indesxifrable i es devia prestar a moltes confusions. Com passava a les unitats angleses, hi havia unitats catalanes que només eren d'ús local i, quan eren d'ús més general, tampoc tenien el mateix valor en tot els territoris ni per a tots els productes mesurats. Va decidir assignar a cada unitat la millor València en sistema decimal. De vegades era la més estesa geogràficament i de vegades era la València de Barcelona. Un cop va tenir establert el sistema d'unitats de mesura per a àrids, líquids, pesos i longituds amb les correspondències en sistema decimal, es va basar en les conversions que s'havien fet a l'edició de Pierre Marteau de cada unitat anglesa per establir factors de conversió que li permetessin fer els càlculs amb agilitat.

Cobertes dels dos llibres
V. I.

Així, doncs, i amb un exercici d'univocitat que només he pogut aplicar als àrids, cada dos «bushels» han fet «gairebé una quartera» (70 litres aproximadament) i amb «tres picotins» (uns 4'5 litres) han quedat resolts els mitjos «pecks» de l'original.

Francesc Teixidó i Pugdomènech, autor de *Les mesures tradicionals i antigues a la Franja* (Associació Cultural del Matarranya, Institut d'Estudis del Baix Cinca, 2017), exposa que, inicialment, aquest treball estava pensat per ser l'estudi d'unes enquestes que abastaven records del segle XX, però una investigació sobre mesures només amb aquestes dades hagués estat molt pobre i ha calgut aprofundir i estudiar altres fonts. Aquestes enquestes es van fer per mitjà de converses obertes sobre un tema en concret. Es parlava sempre de les feines de la sega, i de temes com la manufactura del oli i del vi, l'intercanvi i el comerç, les formes de llaurar les terres i de dividir-les, etc.

Un procediment per estudiar-ne la cabuda, pes o mida ha estat les mesures que s'han pogut trobar a masos, cases particulars o museus etnològics. Les mesures de gra són fetes de fusta. Es pot prendre les mesures amb una cinta mètrica, fer els càlculs pertinents i arribar a saberne la cabuda amb valors mètrics. Les mesures del vi són fetes de ceràmica, amb un forat o sobreeixidor que marca la mesura justa. I les de l'oli poden ser de ceràmica, semblants a les del vi, o de fulla de llauna. Per calcular la cabuda tant de les del vi com les del oli s'ha fet omplint-les d'aigua, i mesurar l'aigua amb un atuell transparent i marcat amb litres, decilitres i centilitres.

En «Aproximació a la mesura en la Història», Francesc Teixidó precisa que les mesures de longitud van necessitar un patró per fer-les útils. Eren longituds de diferents parts del cos: pam, peu, passa, colze, dit, braça..., amb l'inconvenient que difícilment dues persones tindrien amb exactitud la mateixa mida. El 19 de juliol de 1849, l'Estat espanyol va adoptar el sistema mètric decimal i el 28 de desembre de 1852 l'imposà per ordre reial.

Des d'aleshores han passat més de setze dècades i com efecte de l'escolarització generalitzada aquest sistema metrològic s'ha imposat quasi plenament. Quasi plenament, perquè, qui no compta els ous a «dotzenes» i no pas a desenes? O a la botiga encara podem sentir demanar dues «lliures» de carn o tres «unces» de pernil. I quin llaurador no llaura, a «jornals, jovades, fanecades, juntes, o junyides», segons la contrada, en comptes de fer-ho a àrees o hectàrees? A més d'altres de tipus antropològic, com el «pam», el «dit», el«forc», la «passa», etc. que també s'han mantingut en l'ús quotidià.

Merxe Llop, premi Guillem Nicolau 2020

Des d'aquí volem felicitar la companya Merxe Llop per aquest premi a la seua novel·la *Sílverti*. El jurat ha remarcat que «...aquesta obra ha estat triada per la creació d'una trama sòlida i coherent, actual i lligada al territori, que fa evolucionar al lector al ritme de les estacions del tren on viatgen els protagonistes. Simultàniament, es va reconstruint la seva història en el caliu del dolor familiar que els uneix de manera afectiva i efectiva». Podeu llegir la notícia publicada al web el 5 de novembre de 2020: https://tempsdefranja.org/territoris/arago/silverti-de-merxe-llop-premi-guillem-nicolau-2020/

Recerca i divulgació del català a la Universitat de Saragossa

// Javier Giralt Latorre i Maite Moret Oliver

L'àrea de Filologia Catalana ha estat un veritable centre de recerca i divulgació del català a la Universitat de Saragossa, ja que, des dels seus orígens, ha dirigit la seva atenció cap a l'estudi de la llengua catalana a la Franja d'Aragó. Els professors de llengua i literatura catalanes d'aquesta Universitat –Maria Rosa Fort, Javier Giralt i Maite Moret– han dedicat els seus esforços a investigar el català d'Aragó des de perspectives diverses.

Un dels punts més forts de la tasca duta a terme és la que té a veure amb la història del català en terres aragoneses. A través de diversos projectes de recerca, de caire nacional i regional, han aconseguit aplegar un corpus documental molt important procedent de totes les comarques catalanoparlants d'Aragó; un conjunt de documents que ja s'han començat a estudiar i que ha donat com a resultat algunes publicacions com *La llengua catalana en documentació notarial del segle XVI d'Albelda* (Javier Giralt), *Llibre de testaments (1397-1429) d'en Pere Oriola, notari de Fondespatla. Edició i estudi lingüístics* (Javier Giralt), *El pleito del guiaje ganadero de Ribagorza (1316-1319). Edición y estudio histórico-lingüístico* (Maite Moret i Guillermo Tomás) i *«Sie manifesta cosa a tots hòmens». El català del segle XIV en textos notarials del Matarranya* (Javier Giralt i Maite Moret); o també els articles de Maria Rosa Fort sobre manuscrits de Fraga y del Matarranya del segle XVI. Dins d'aquesta mateixa línia cal remarcar la tesi doctoral de Maite Moret Oliver, titulada *Documentació notarial aragonesa del segle XIV escrita en català. Edició i estudi grafemàtic* (2010), fins ara l'única redactada i defensada en català a la Universitat de Saragossa. En l'actualitat, i des d'aquesta perspectiva diacrònica, ens trobem engrescats en un projecte sobre documentació medieval ribagorçana, que ha estat subvencionat per la «Cátedra Johan Ferrández d'Heredia, de lenguas propias de Aragón y patrimonio inmaterial aragonés».

Maite Moret i Javier Giralt a la presentació a Alcanyís del llibre *El català del segle XIV en textos notarials del Matarranya* (13/6/18)
CARLES TERÈS

També ha estat important la recerca dialectològica, amb tota una sèrie de contribucions a través de les quals s'han descrit algunes àrees ben interessants de la Franja. Aquest seria el cas de *Aspectos gramaticales de las hablas de La Litera (Huesca)* i *Lèxic de la Llitera*, dues publicacions de Javier Giralt que provenen de la seva tesi doctoral sobre aquella comarca; o també les investigacions dutes a terme per la Maite Moret sobre el lèxic de la navegació fluvial de la seva localitat natal, Mequinensa.

Pel que fa al vessant sociolingüístic, cal esmentar-hi dues incursions cabdals que han permès conèixer la situació real del català a la Franja en dos moments sincrònics diferents: la primera, publicada en 1995, és l'*Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*, realitzada per quatre professors de la Universitat de Saragossa (Mª Antonia Martín Zorraquino, Mª Rosa Fort, Mª Luisa Arnal i Javier Giralt); i la segona, publicada en 2018, és *Llengua i societat a la Franja: anàlisi de l'enquesta d'usos lingüístics (2004-2014)*, coordinada per Natxo Sorolla i duta a terme amb la participació, entre d'altres, de Chabier Gimeno, Miguel Montañés, Maite Moret i Javier Giralt, tots quatre professors de la susdita Universitat.

També l'onomàstica de la Franja d'Aragó ha estat present en la tasca investigadora d'alguns docents de la Universitat de Saragossa. Al costat de l'estudi de la toponímia d'alguns pobles de la Ribagorça de la mà de Jesús Vázquez Obrador (dins el projecte *Toponimia de Ribagorza*, dirigit per Javier Terrado des de la Universitat de Lleida), els professors Giralt i Moret han enllestit algunes recerques sobre els noms de lloc de la Llitera, del Baix Cinca i de la Ribagorça.

Durant aquests anys de docència i d'investigació, tampoc no hem deixat de banda una tasca tan important com és la divulgació científica (la lingüística, la història de la llengua, la dialectologia, la sociolingüística..., també són ciència!), perquè estem convençuts que l'investigador de qualsevol àmbit científic ha d'assumir aquesta responsabilitat, indispensable per formar una societat crítica, sigui quin sigui el seu nivell acadèmic o cultural. En aquest sentit, s'han organitzat diferents trobades d'especialistes orientades a estudiants, a mestres i a professors del nostre territori –o de qualsevol altre–, com la que es va presentar entorn de la figura de Joan Coromines l'any 2000, o la jornada que es va fer sota l'auspici de l'Associació Internacional de llengua i literatura catalanes (AILLC) l'any 2016, de la qual va eixir una publicació amb les diferents ponències i pòsters que s'hi van presentar. Així mateix, s'han coordinat cursos extraordinaris a la Universitat de Saragossa al voltant de les llengües minoritàries, i minoritzades, d'Aragó des de diverses perspectives: el primer, es va celebrar a Ansó en 2015 i fou dirigit per J. Giralt i Ch. Gimeno; posteriorment, a Jaca, se n'han desenvolupat quatre més (entre 2017 i 2020) dirigits per J. Giralt i F. Nagore.

No sempre esdevé tasca fàcil incloure una parcel·la tan petita com és l'estudi del català a la Franja en les reunions científiques nacionals i internacionals, però creiem que és un deure i un compromís per part nostra ser-hi presents, on expliquem a què ens dediquem i com duem a terme la nostra tasca investigadora des de la nostra institució acadèmica i al nostre territori. Perquè, si no ho fem nosaltres, qui ho farà?

RECOPILADES PER MOSSÈN FERRAN ESTEVE TEIXIDÓ, DE MASSALCOREIG

Set fórmules rimades de Fraga

// Hèctor Moret

En el transcurs d'indagacions a propòsit de la literatura popular catalana a l'Aragó he topat amb la figura i l'obra de mossèn Ferran (Fernando) Esteve Teixidó, nascut a Massalcoreig el 1881 (o 1882) i mort a Seròs el 1962. Es tracta d'una persona que, fa més d'un segle, s'interessà en la descripció de la llengua i la cultura del Baix Cinca. Així, col·laborà intensament en el *Diccionari català/valencià/balear* (*DCVB*), tot i aportant-hi nombrosos materials procedents de Massalcoreig i, en general, del Baix Segrià i Baix Cinca. Amb el propòsit de difondre algunes d'aquestes aportacions, la doctora Maria-Pilar Perea publica el 2009 a *Llengües i fets, actituds i Franges, Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font* (p. 355-382) unes «Noves dades lingüístiques sobre l'Aragó catalanòfon. L'epistolari de Ferran Esteve a Antoni M. Alcover», alhora que hi ressenya d'altres aportacions de mossèn Ferran a la llengua i la cultura del Baix Cinca-Baix Segrià.

I ara i ací creem oportú reproduir una breu col·laboració que feu mossèn Fernando a *Catalana. Revista setmanal*, núm. 223 (30 de setembre, 1926) «Folklore», p. 286:

Fraga es una ciutat ben catalana. No hi fa rès que les geografíes oficials, sistema Calleja, la fassen d'Aragó, perque'ls sastres *que van tallar lo vestit d'aquest país, fa a escassapenes una centuria, la incorporessen a la* provincia *d'Osca. En aqueix vestit, se n'hi veuen de gayes y retalls postissos!*

Si's volgués negar la seva historia, n'hi hauría prou ab donar un colp de vista a la seva situació topogràfica per a convèncers de la seva catalanitat, confirmada més plenament pel séu lèxich y sintaxis, completament nostres.

Ma mare sempre m'hu dia:
Xiquet, fés bondat y creu.
Jo li feya per resposta:
Al escuro no s'hi veu.

Les xiquetes de Vilella
a la llum diuen *candil*,
a la finestra *ventana*,
y al jolivert *perejil*.

Si vas al molí t'adorms;
si portes aygua, galvana:
y si't fiques a pastar
te cau lo moch y la baba.

Marieta del ull negre,
Marieta del ull roig;
tantes voltes Marieta,
què diantre serà axò?

Marieta, si'n vols vindre
a la fira d'Igualada
te'n compraré un'anell
de la pedra virolada.

Ma mare me'n fa anà'a estudi
an un llibre sense lletres;
Alça María que'm xafes!
repiquen les castanyetes.

A Sacamoreig: tu ray!
A Miquerença: ay, no rès!
A la Granja: ay, ta mare!
Y a Serós: no tindràs fret!

Ferran Esteve, Pbre.

Recitades per Agustina Satorra, de Fraga.

Només fer veure que la inusitada forma «Sacamoreig» que trobem en l'última folia correspon a «Samalcoreig/Samacoreig», forma comarcal —i encara prou viva entre les generacions més grans— de Massalcoreig.

ENTRE DOS AIGÜES

Ma iaia // Marina d'Algars

Recordo que quan era petita acompanyava ma iaia a collir cireres, a buscar caragols per la síquia o pels bancals, també herbes entre les pedres del riu per condimentar les olives. Una cosa que m'emocionava especialment era aquell espectacle quan ella matava una gallina, la desplomava, la trossejava i fregia la sang per tastar-la. He d'admetre que he canviat; ara no sóc capaç ni de pensar com funciona un escorxador. Abans, a les cases, es criaven animals, vivien al corral. M'agradava veure com corrien los conillets petits i uns pollets acabats de nàixer que es posaven dins d'una capsa de cartó al costat del foc amb una bombeta fins que tenien una mida per passar-los al corral. Era «normal» criar animals per menjar, ho vivíem com quelcom natural.

Ma iaia Francisca era qui tallava el bacallà; tenia autoritat i era molt bona persona. Per a mi va estar un model de dona a imitar. Quan va nàixer lo meu germà, jo vaig passar de l'habitació de mons pares a dormir amb ella. Mai no em vaig plantejar que, velleta i malalta, no visqués a casa amb tota la família (lo meu iaio va morir d'apendicitis abans de nàixer jo). Serà per això que em costa entendre com aquell procés natural, «normal», ara s'ha capgirat. Les residències per a la gent gran han substituït aquell model familiar: los vells molesten a casa. Això em fa pensar en los vincles emocionals, en el fet de sentir-se estimat pels iaios que suavitzen les normes dels pares; la protecció i seguretat que transmet la seua mirada, fins i tot en els renys, quan observen les criatures que juguen pels carrers o la plaça i comenten com la genètica reflectida en els rostres dona evidència de la seua arrel. Es nota el seu goig en contemplar els xiquets i xiquetes des d'un banc on el sol suavitza la frescor de l'hivern quan l'energia ja no acompanya la vitalitat dels seus pensaments. Traure els vells de casa significa privar els néts d'un aprenentatge sobre el camí de la vida, els canvis de l'edat i sobre l'evidència de la mort: tot allò que educa sense paraules ni manuals. Les experiències de la infància marquen l'itinerari vital, moltes de les nostres actuacions adultes són projeccions d'allò que hem rebut, que hem «mamat». Ma iaia va nàixer i va morir en el seu llit. I ma mare. He estat afortunada!

En el centenari de Miquel Ibarz

(Mequinensa, 1920-Barcelona, 1987)

// Berenguer de Mussots

Miquel Ibarz Roca, pintor de cavallet, muralista i gravador —aiguaforts i litografies en concret— de projecció internacional, va nàixer a Mequinensa el 30 de novembre del 1920 —ara fa cent anys— i va morir a Barcelona el 5 de gener de 1987. De ben petit, quan a penes tenia dos anys, la família —com un nombre important de mequinensans que en aquells anys van haver d'abandonar la vila a causa de la crisi provocada amb la fi de la Gran Guerra— es va traslladar a la llavors aparentment dinàmica Barcelona. Instal·lats a la capital de Catalunya, va continuar la formació acadèmica a l'Escola de Mar, institució educativa que era un dels centres pedagògicament més innovadors en la Barcelona de l'època; i fou allí on es va reforçar la seua inclinació pel dibuix i la pintura. Tanmateix, amb catorze anys va haver de deixar l'escola per treballar en les oficines d'una empresa tèxtil.

Durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939), formà part —com Edmon Vallès— de la denominada Quinta del Biberó de l'Exèrcit Popular de la República. Amb la victòria de l'Exèrcit Nacional franquista es va haver d'exiliar —com Edmon Vallès— durant un breu període al sud de França, però retornà aviat a Barcelona.

A partir de 1939 freqüenta l'Escola de Belles Arts i diversos cercles artístics de Barcelona. Entre el 1948 i el 1950 va fer una de les seues primeres obres d'importància: dos grans murals a l'església parroquial de Mequinensa, avui desapareguts tret de dos fragments que s'exposen a la Sala de Plens de l'Ajuntament de la seua vila natal, just a sobre de la sala municipal d'exposicions que duu el nom de l'artista mequinensà. També entre el 1948 i el 1949 realitza diverses pintures murals a la Sala de Música de l'Antiga Escola del Mar situada al barri del Guinardó de Barcelona.

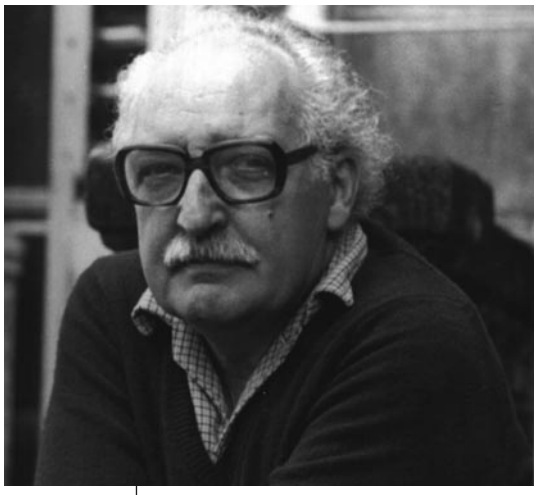

Miquel Ibarz
MUSEUS DE MEQUINENSA

El 1950 participa en exposicions d'avantguarda a Sabadell i Barcelo-

U12

Crist s'ha aturat a Èboli: llops i menairons // Esteve Betrià

En el transcurs d'una atenta i detallada lectura de la versió catalana de l'excel·lent peça de literatura memorialística *Crist s'ha aturat a Èboli* (1945) —obra del pintor i escriptor italià Carlo Levi— que publicà el 1964 l'historiador i periodista mequinensà Edmon Vallès, amb la pretesa intenció de detectar l'ús de mots i expressions del català nord-occidental —en concret, del de Mequinensa— que hi fa aquest traductor mequinensà, em vaig trobar amb dos breus textos narratius que recullen, d'una manera o d'una altra, llegendes o tradicions pròpies de la cultura oral i popular. La primera té a veure amb les relacions que en temps ancestrals mantenien l'home i el llop. Es tracta d'una narració llegendària que, d'alguna manera, em va fer pensar en tradicions matarranyenques i, en certa forma, en la novel·la *Licantropia* de Carles Terès, obra ambientada a l'extrem meridional de l'Aragó catalanòfon, i comarques veïnes; i en la segona narració recollida per Carlo Levi és fàcil veure com hi ressonen les veus dels menairons/minairons/diapllorins, els menuts i populars personatges fantàstics —o no— vinculats al llegendari més bàsic del Pirineu en general.

Així, en primer lloc podem llegir a la pàgina 69 de la tercera edició de 1998 de la traducció d'en Vallès a propòsit dels poders d'un peculiar enterramorts i nunci del poble d'Aliano (que al llibre és anomenat *Gagliano*, tot imitant la pronúncia local) amb qui l'antifeixista torinès va establir relació durant el seu confinament a la regió de la Lucània (actualment anomenada regió de la Basilicata, a l'extrem sud de la Itàlia meridional) en els anys 1935 i 1936. Es tracta d'un vell fetiller del qual Carlo Levi narra —segons amb allò que li havien contar els veïns— que: «...gaudia d'un poder arcà, estava en relació amb les forces subterrànies, coneixia els esperits, dominava els animals. El seu antic ofici, abans que els anys i les vicissituds l'haguessin portat a Gagliano, havia estat el d'encantador de llops. A voluntat, podia fer baixar els llops fins als pobles o allunyarlos; aquestes feres no se li resistien, i havien de fer allò que ell volia. Es deia que, en la seva joventut, anava pels llogarrets d'aquestes muntanyes seguit de llopades ferotges. Per això era temut i honorat, i durant els hiverns nevosos el sol·licitaven dels llogarrets perquè mantingués allunyats els habitants dels boscos, que el glaç i la fam empenyien cap als indrets poblats.»

Pel que fa als menuts menairons trobem, una mica més endavant de la pàgina 69, que el fetiller: «Se sabia que, en la seva joventut, quan segava un camp de blat, feia en un dia el treball de cinquanta homes: hi havia algun ésser invisible que treballava per ell. En acabar la jornada, quan tots els altres segadors anaven bruts de suor i de pols, i tenien els lloms romputs per la fatiga, i estaven atordits per tant de sol, l'encantador de llops semblava estar més fresc i més descansat que al matí.»

Ja em direu si no es tracta de dues descripcions, de dues llegendes ancestrals del sud de la península Itàlica que retrobem en contrades de la península Ibèrica, i encara més enllà; esclar, que en aquest ens movem per terres de la conca de la Mediterrània. En fi, *Crist s'ha aturat a Èboli* és una gran obra farcida d'etnografia aproximativa —si se'm permet dir-ho així— que en molts aspectes enllaça amb les tradicions de les nostres viles i comarques; una lectura que, de totes totes, recomano calorosament.

Esquerra: *Bodegó* (1980)
Dreta: *Amants* (1971)

na, però el seu objectiu era poder viatjar a París, meca per als artistes plàstics en aquells anys. Aquell mateix any obté una beca d'estudis de l'Institut Francès de Barcelona que li permet estar-se a la capital de França el 1952 i s'hi va quedar fins a finals del 1953, adherit a un corrent que cercava en la figuració la plasmació de la modernitat. Un dels seus referents principals era Picasso, qui amb el seu mestratge representava el model per a una figuració avantguardista. Aprofita l'estada a París per visitar Itàlia, Suïssa, Alemanya i fer una breu estada de tres mesos a Londres.

El 1957 viatja a Itàlia amb motiu d'una exposició de la seua obra en una galeria de Roma. Aquest viatge el va influenciar molt, de manera que la seua obra —d'acord amb alguns historiadors d'art— esdevé més colorista, més sensual i més mediterrània.

El 1959 va fer una exposició individual a la Sala Gaspar de Barcelona, que serà a partir de llavors la galeria que el representarà. A partir de la dècada de 1960 i fins a la seua mort el 1987, exposarà obra gràfica en galeries de nombroses ciutats i localitats, tant d'Espanya com de l'estranger: Roma, València, Madrid, Saragossa, Frankfurt, Zurich, Washington, Toronto...

La seua obra va merèixer diversos guardons entre els quals cal destacar el Premi de Gravat Ciutat de Barcelona el 1969.

Ara és temps de Franja

Regala **Temps de Franja,**
l'única revista que t'informa del teu territori
en la teua llengua

tempsdefranja.org
Informació i subscripcions: acmatarranya@gmail.com

Watercolor vector created by freepik